

ΑΘΗΝΑ

ΣΥΓΓΡΑΜΜΑ ΠΕΡΙΟΔΙΚΟΝ

ΤΗΣ

ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ

ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΗΣ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ

(ΕΒΡΑΒΕΥΘΗ ΥΠΟ ΤΗΣ ΑΚΑΔΗΜΙΑΣ ΑΘΗΝΩΝ)

ΤΟΜΟΣ ΤΕΣΣΑΡΑΚΟΣΤΟΣ ΠΕΜΠΤΟΣ

ΑΘΗΝΗΣΙΝ
ΤΥΠΟΙΣ ΠΑΡΑΣΚΕΥΑ ΛΕΩΝΗ

1933

Ε.Υ.Δ της Κ.τ.Π
ΙΩΑΝΝΙΝΑ 2006

ΣΙΜΟΣ ΜΕΝΑΡΔΟΣ ¹⁾

Ἀναλαμβάνων νὰ ἐμιλήσω περὶ τοῦ Σίμου Μενάρδου αἰσθάνομαι βαθύτατα πόσα μοῦ λείπουν ἐφόδια. Τὰ περισσότερα ἐπιστημονικά του δημοσιεύματα, καὶ τὰ κυριώτερα, ἀναφέρονται εἰς τὴν ἔρευναν τῆς νεοελληνικῆς, καὶ ἰδιαίτέρως τῆς κυπριακῆς γλώσσης· καὶ ἔ ἐμιλητῆς - ἔσον· καὶ ἂν ξένη δὲν τοῦ εἶναι, οὔτε εἰς τὰς ἀναμνήσεις του, οὔτε εἰς τὴν ἀγάπην του ἢ Κύπρος—ἐφείλει νὰ ὁμολογήσῃ, ὅτι ξέναι τοῦ εἶναι· ἔρευναι καθαρῶς γλωσσικαί. Αἰσθάνομαι ἐπίσης, ὅτι ἄλλοι, πρεσβύτεροι ἢ ἐγώ, θὰ ἤμποροῦσαν μὲ ἀρτιωτέραν τῶν πραγμάτων γνῶσιν καὶ μεγαλύτερον κύρος νὰ ἐμιλήσουν περὶ τῆς δράσεως τοῦ Μενάρδου εἰς τὴν Κύπρον ὡς ἐπιθεωρητοῦ τῶν σχολείων, εἰς τὸ Oxford, εἰς τὸ Πανεπιστήμιον Ἀθηνῶν, εἰς τὴν Ἐπιστημονικὴν Ἑταιρείαν, εἰς ἕλα τῆς χώρας τὰ ἐπιστημονικὰ ἰδρύματα καὶ τὰς ἐπιτροπὰς, εἰς τὰ ὅποια ποτὲ δὲν ἤρνηθη ὁ Μενάρδος τὴν πολύτιμον διὰ τὴν μετριοπάθειαν καὶ τὸν ἀνθρωπισμόν του συνεργασίαν του. Ἀκόμη καὶ τὴν δρᾶσιν του τὴν μακρὰν ὡς Γεν. Γραμματέως τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν δὲν εἶχα τὴν εὐκαιρίαν, ἀπουσιάζων ἐξ Ἑλλάδος, νὰ παρακολουθήσω εἰς τὰ πρῶτα τέσσαρα χρόνια τῆς ἰδρύσεώς της, τὰ ἡρωϊκὰ ἐκεῖνα χρόνια τοῦ βίου της, κατὰ τὰ ὅποια ἐδημιουργήθη ἐκ τοῦ μηδενός, ἐν μέσῳ πολιτικῶν ἀνωμαλιῶν, χωρὶς χρηματικὰ μέσα σχεδόν, χωρὶς παράδοσιν καὶ πείραν, εἰς πείσμα μιᾶς ἀγρίας πολεμικῆς ἐκείνων ποὺ δὲν ἠξιώθησαν νὰ εἶναι μέσα, ἐναντίον ἀκόμη τῆς μεμφιμοιρίας καὶ τῆς ὀλιγοπιστίας τοῦ Νεοέλληνοσ καὶ

¹⁾ Ἐλέχθησαν κατὰ τὸ φιλολογικόν μνημόσυνον, τὸ ὅποῖον ἐτέλεσεν ἡ Ἐπιστημονικὴ Ἑταιρεία τὴν 21. Νοεμβρίου 1933, κατ' ἐντολὴν τοῦ Δ. Συμβουλίου αὐτῆς. Παρίστατο καὶ ὁ Μητροπολίτης Κερυνείας Μακάριος, ἐξόριστος ὑπὲρ τῆς ἐλευθερίας τῶν Κυπρίων ὑπὸ τῶν τυράννων. Τὰ λεχθέντα δημοσιεύονται χωρὶς μεταβολὰς σχεδόν· μερικαὶ μόνον περικοπαὶ παρελείφθησαν κατὰ τὴν ἐκφώνησιν, ἐλλείψει χρόνου. Εἰς γνῶσιν μου περιήλθον σύντομοι νεκρολογίαι τοῦ Μενάρδου, αἱ ἐξῆς: Κ. Ρακτιβάν, Πρακτ. Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν 8 (1933) σ. 258—60, I. Καλιτσουνάκι αὐτόθι σ. 260—62. Γρ. Ξ(ενοπούλου), Ν. Ἑστία 7 (1933) σ. 257, II. Νιοβάνα, ἐφημερίς Ἑστία 24. Ἰουλίου 1933, Ν. Λανίτου, ἐφημ. Ταχυδρόμος - Ὀμόνοια Ἀλεξανδρείας 8. Αὐγούστου 1933 (ἀναδημοσίευσίς ἐξ ἀδήλου κυπριακῆς ἐφημερίδος, πιθανῶς τῆς Ἀληθείας Δεμσοῦ), Ἀνωρύμου ἐφημ. Πρωῖα 25. Ἰουλίου 1933.

τῆς προχειρολόγου του ἐπικριτικῆς μανίας ἢ σοβαρωτέρα ἐπιστημονικὴ ὀργάνωσις τῆς Ἑλλάδος. Πόσῃ πίστιν, πόσον ἐνθουσιασμόν, πόσῃ δραστηριότητι, πόσῃ εὐστροφίᾳ πνεύματος, πόσῃ ἀθόρυβον ἐργασίᾳ, πόσῃ συμβιβαστικότητι, πόσῃ ἀνιδιοτέλειᾳ, καὶ πρὸ παντὸς πόσας θυσίας, θυσίας χρόνου καὶ κόπου, ἐπιστημονικῶν σχεδίων καὶ ψυχικῆς ἡρεμίας, δὲν κατέβαλεν ὁ Μενάρδος εἰς θεμελίωσιν καὶ ὀρθοπόδησιν τοῦ ἰδρύματος, τοῦ ὁποίου ὑπῆρξεν εἰς τὸν περίφημον πρυτανικὸν τοῦ λόγον ὁ προφητικὸς ἐξαγγελτῆς! Ὁ Μενάρδος ἀπέθανεν, ἔλειωσε καλύτερα σὰν τὴν λαμπάδα ἀπὸ τὴν φλόγα τὴν ἰδικήν του, εἰς τὴν ὑπηρεσίᾳ τῆς Ἀκαδημίας. Αὐτὴ καὶ μόνη ἢ πίστις τοῦ ἔμενεν εἰς τὰ τελευταῖα του χρόνια, ποὺ τὸν ἐταλαιπωροῦσεν ἡ ἀρρώστεια καὶ ἀκόμη περισσότερο ὁ διαρκῶς ἐπεκτεινόμενος σκότος τῆς ἀπαισιοδοξίας του. Ἡ ὑπηρεσία του εἰς τὴν Ἀκαδημίαν, πρὸς τὴν ὁποῖαν οἱ δεσμοὶ του εἶχαν κάποιαν ἀσυνήθιστον δι' αὐτὸν περιπάθειαν, τοῦ προσέφερε τὴν μόνην ἀκόμη δυνατότητα νὰ συνεχίσῃ τὸ μακρὸν ἔργον τῆς ζωῆς του, τὴν ὑπηρεσίαν του πρὸς τὸ ἔθνος, τὸ ἔθνος ποὺ μὲ τ' ἀτυχήματά του, καὶ περισσότερο ἀκόμη μὲ τ' ἀστοχήματά του, τὸν εἶχε τελευταίως τόσο πικράνει.

Ἄλλ' — ὅπως ἐτόνισα — περὶ αὐτῶν ὄλων ἄλλοι εἶναι ἀρμοδιώτεροι νὰ ὁμιλήσουν. Ἄν μολαταῦτα ἀπεδέχθην ἀπόψε τὴν τιμητικὴν πρόσκλησιν διερμηνεὺς νὰ γίνω τῶν αἰσθημάτων τῆς εὐλαθείας καὶ τῆς εὐγνωμοσύνης πρὸς τὴν μνήμην ἐκείνου, ὁ ὁποῖος, καὶ εἰς τὴν ζωὴν του τὴν εὐγενικὴν καὶ εἰς τὸν θάνατόν του τὸν γαληνόν, φωτεινὸν μᾶς ἀφῆκε παράδειγμα πνευματικότητος καὶ ἀνθρωπισμοῦ — εἰς ἓνα καὶ μόνον ἐλπίζω ἐφόδιον: τὴν ἀγάπην. Καὶ ἡ ἀγάπη, ἡ ἀγάπη ἢ ἀληθινή, δὲν τυφλώνει, ὅπως θέλει τῆς λαϊκῆς παροιμίας ἢ σοφία, ρηχὴ καὶ μονόπλευρος, ὅπως εἶναι γενικῶς τῶν παροιμιῶν ἢ σοφία· ἀνοίγει τὰ μάτια καὶ δξύνει τὴν ὄρασιν νὰ ἴδῃ ὅ,τι δὲν βλέπει νηφάλιος τοῦ ἀνθρώπου ὁ νοῦς — εἶναι ἴσως ὁ μοναδικὸς δρόμος νὰ γνωρίσῃ εἰς τὸ βάθος καὶ τὴν ὀλοκληρίαν τῆς μίαν προσωπικότητος, ὅχι ὅπως ἔζησε τὴν ὕλικήν τῆς ζωὴν ἐδῶ, οὔτε κἂν ὅπως ἀπεκρυσταλλώθη εἰς τοῦτο ἢ ἐκεῖνο τὸ ἔργον τῆς, ἀλλ' ὅπως ζῆ μέσα εἰς τὰς ψυχὰς ἐκείνων, ποὺ ἠσθάνθησαν ὡς εὐλογίαν τὴν γνωριμίαν τῆς, μέσα εἰς τὴν ἀθανασία τῆς ζωντανῆς καὶ εἰς τοὺς ζωντανοὺς γονιμοποιήσεώς τῆς.

Ἄνάλογος ἀφατρίαστος ἀγάπη δὲν κινδυνεύει νὰ ἐκτραπῇ εἰς τοὺς ἀκρίτους ἐγκωμιασμοὺς τῶν συνήθων ἐπιμνημοσύνων τελετῶν. Ἐχῶ πλήρη συναίσθησιν, πόσῃ ἀπρέπεια θὰ ἦτο κάθε ὑπερβολὴ λεγομένη

εἰς μνήμην τοῦ Ἑλληνοῦ, ὁ ὁποῖος ἦτο ζωντανὸν παράδειγμα λιτότητος καὶ μέτρου. Εἶναι ἡ κεκαθαρμένη ἀγάπη, ἡ μετὰ λόγου, ἡ ὑπεύθυνος ἀγάπη, μετὰ τὴν ὁποίαν ἀντικρύζεις τὴν σημασίαν μιᾶς ἱστορικῆς μορφῆς, κυρίως ὅταν αἰσθάνεσαι τὸν ἑαυτὸν σου ὄριμον γὰρ βαδίσει τὸν δρόμον σου τὸν προσωπικόν. Διότι ἔσον συνειδητότερα ζῆς τὴν προσωπικὴν σου πνευματικὴν ἐξέλιξιν, τόσον βαθύτερα αἰσθάνεσαι ἀπὸ τοῦ ἤρχισες, τόσον μεγαλυτέρα εἶναι ἡ εὐγνωμοσύνη σου πρὸς ἐκείνους, ἀπὸ τοὺς ὁποίους ἀφωρμήθης.

Ἄς μοῦ ἐπιτραπῆ λοιπὸν καὶ εἰς τὴν ἀποψινὴν μου ὀμιλίαν γὰρ δώσω ἓνα χαρακτηριστὴρα προσωπικώτερον. Νὰ προσπαθῆσω, παραλείπων τὰς βιογραφικὰς εἰδήσεις ¹⁾ καὶ τὴν ἀνάλυσιν τῶν ἐπὶ μέρους ἐπιστημονικῶν ἐπιτευγμάτων, γὰρ σὰς παρουσιάσω τὸν Μενάρδον ὡς πνευματικὴν προσωπικότητα, ὅπως τὴν βλέπει ἓνας εὐγνώμων μαθητής. Νὰ ζητήσω γὰρ ἐπαναφέρω εἰς τὴν μνήμην ὄλων σας, ποὺ τὸν ἐγνωρίσατε, κάτι ἀπὸ τὴν ἀσύλληπτον, ἀλλὰ καὶ ἀλησμόνητον πνευματικότητα ἐκείνου, ἧτι δὲν παρουσιάζεται ἐκ πρώτης ὄψεως εἰς τὰ δημοσιεύματα, καὶ ἕμως ἔχομεν ὑποχρέωσιν κυρίως ἡμεῖς οἱ περιλειπόμενοι γὰρ διασώσωμεν διὰ τοὺς μεταγενεστέρους.

Τὰ ἔργα του ἄλλωστε εἶναι εἰς ὄλους, καὶ εἰς τοὺς μεταγενεστέρους προσιτά. Ἄν μάλιστα πραγματοποιηθῆ ἡ σκέψις, τὴν ὁποίαν καὶ ἀπὸ τῆς θέσεως ταύτης αἰσθάνομαι τὴν ἀνάγκην θερμῶς γὰρ συστήσω, καὶ συγ-

¹⁾ Γεννηθεὶς τὴν 5/17 Μαΐου 1872 ἐν Μυτιλήνῃ ἐκ πατρὸς Τηνίου, μητρὸς δὲ Κυπρίας, τῆς Αὐγούστας Φραγκοῦδη, ἀνετράφη εἰς τὴν Κύπρον, ὅπου καὶ ἐσπούδασε τὰ πρῶτα γράμματα. Τὸ 1887 ἀπεφοίτησε τοῦ Βαρβακείου γυμνασίου Ἀθηνῶν, τὸ 1895 ἔλαβε τὰ διδακτορικὰ διπλώματα τῆς Φιλοσοφικῆς καὶ τῆς Νομικῆς Σχολῆς. Μετὰ σύντομον θρᾶσιν ὡς διευθυντῆς τῆς ἐν Λάρνακι Σχολῆς εἰργάσθη ὡς δικηγόρος ἐν Λεμεσῷ, διωρίσθη δὲ τὸ 1907 ἐπόπτης τῶν ἐλληνικῶν σχολείων Κύπρου καὶ ἔδρασε τὸ Κυπριακὸν Μουσεῖον ἐν Λευκωσίᾳ. Τὸ 1908 ἐκλήθη ἑκτακτος καθηγητῆς (Lecturer) τῆς μεταγενεστέρας Ἑλληνικῆς εἰς τὸ Oxford, ὅπου ἐδίδασκε μέχρι τοῦ 1914, καὶ μετὰ τὸν διορισμὸν του εἰς τὸ Πανεπιστήμιον Ἀθηνῶν τὸ 1911. Τὸ 1919 ἐγκαινίασε διὰ σειρᾶς μαθημάτων περὶ τῆς νεοελληνικῆς ποιήσεως τὴν ἐν τῷ Πανεπιστημίῳ τοῦ Λονδίνου ἔδραν Κοραΐ. Τὸ 1925—26 ἐχρημάτισε πρύτανις τοῦ Πανεπιστημίου, ἀπὸ δὲ τῆς ἰδρύσεως τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν τὸ 1926 μέχρι τῶν ἀρχῶν τοῦ 1933 ἔδρασε ὡς Γεν. Γραμματεὺς αὐτῆς. Ὑπῆρξε πρόεδρος τῆς Ὀργανωτικῆς Ἐπιτροπῆς τοῦ Διεθνoῦς Βυζαντινολογικοῦ Συνεδρίου τοῦ 1930 καὶ μέλος τῶν Διοικ. Συμβουλίων τῶν σπουδαιοτέρων ἐπιστημονικῶν καὶ φιλολογικῶν σωματείων τῆς χώρας. Ἀπέθανε τὴν 23. Ἰουλίου 1933. Κατάλογον τῶν δημοσιευμάτων του παρέχω εἰς τὸ τέλος τῆς παρούσης νεκρολογίας.

κεντρωθοῦν, συμπληρούμεναι μὲ τὰς χειρογράφους σημειώσεις του, εἰς ἓνα τόμον τὸ πλῆθος τῶν μελετῶν του περὶ Κύπρου, ποὺ ἔχουν κατασπαρῆ εἰς δυσπρόσιτα πολλάκις περιοδικά, δὲν θὰ εἶναι τοῦτο ὑπηρεσία πρὸς τὴν ἐθνικὴν ὑπόθεσιν καὶ τὴν ἐπιστήμην τῆς Κύπρου μόνον· θ' ἀποτελέσουν, εἶμαι βέβαιος, τὸ ἀρτιώτερον πρότυπον, ἀπὸ τὸ ὁποῖον οἱ νεώτεροι μελετηταὶ οὐκ ἀσπόμενοι νεοελληνικῆς διαλέκτου θὰ διδάσκωνται τὰ κύρια στοιχεῖα πάσης ἀναλόγου ἐργασίας.

Τὴν αὐστηρότητα τῆς μεθόδου πρῶτον, μίαν αὐστηρότητα τόσο νηφαλίαν καὶ τόσο πειθαρχημένην, ποὺ θὰ τὴν ἐθεωροῦσε κανεὶς ἀπίστευτον εἰς φύσιν καλλιτεχνικήν, ὅπως ὁ Μενάρδος. Μὲ τὸ Τοπωνυμικόν του, τὸ ὁποῖον δικαίως ἐβράβευσεν ὁ ἐν Παρισίοις Σύνδεσμος πρὸς ἐνίσχυσιν τῆς ἑλληνικῆς παιδείας, ἰδρύεται ἡ ἐπιστημονικὴ ἐξερεύνησις τῶν τοπωνυμίων τῆς Ἑλλάδος νὰ ἔτσι διὰ μιᾶς, μ' ἓνα ἔργον καταπληκτικῆς ὀριμότητος, ποὺ ἐνθυμίζει τὴν Νεοελληνικὴν Μυθολογίαν τοῦ Πολίτου καὶ τὰ ἄλλα τὰ ἄρθρα τοῦ Χατζιδάκι εἰς τὸ Ἀθήναιον. Μελέται, ὅπως Ἡ Ρήγαινα, Ἡ Ἀγία Ἑλένη εἰς τὴν Κύπρον, Περὶ τῶν ὀνομάτων τῶν Κυπρίων, θ' ἀποδεικνύουν εἰς τοὺς ἐπιστήμονας τῆς αὔριον ἐμπράκτως, τί σημασίαν ἔχει ὁ νοῦς ὁ διακοσμῶν τὸ ἄμορφον πλῆθος τοῦ γλωσσικοῦ καὶ λαογραφικοῦ ὕλικου.

Ἐπειτα τὴν σύνθεσιν γονίμων ἐπιστημονικῶν ἐπινοιῶν καὶ λιτότητος εἰς τὴν διαπραγμάτευσιν. Ἡ συνδυαστικὴ ἱκανότης τοῦ Μενάρδου, ἡ εὐφυΐα μὲ τὴν ὁποίαν ἀνεύρισκε μίαν σχέσιν γλωσσικήν, μίαν ἀναλογίαν, μίαν ἐτυμολογίαν, ἡ πρωτοτυπία του παρουσιάζοντα: εἰς τὰ ἔργα του εἰς τόσην ἀφθονίαν, ὅσην ὁ ὄγκος των δὲν θὰ ἐπέτρεπεν ἴσως νὰ φαντασθῆ κανεὶς. Ἀπὸ ἓνα εἶδος εὐγενείας ἀπέναντι τοῦ ἀναγνώστου καὶ ἀπὸ καλαισθητικᾶς ἀπέναντι τοῦ ἑαυτοῦ του ὑποχρεώσεις, δὲν κατεδέχετο νὰ παρουσιάσῃ εἰς τὸ κοινὸν τὰς ἀναζητήσεις, ποὺ τὸν ὠδήγησαν εἰς τὴν ἀλήθειαν, ὑπὲρ τὴν μορφὴν προσωπικῶν σκέψεων, ἐπισωρεύσεως περιττοῦ ὕλικου καὶ διεξοδικῆς πολεμικῆς. Ἐγνώριζεν ἄλλωστε, ὅτι ἡ ἀλήθεια ἢ ἐπιστημονικὴ δὲν χρειάζεται διόλου τὰς τυμπανοκρουσίας αὐτάς, διὰ νὰ προβάλλῃ πειστικὴ καὶ ἔκδηλος. Καὶ ἀπὸ τῆς ἀπόψεως αὐτῆς ἢ συμβολῆ τοῦ Μενάρδου εἰς διαπαιδαγώγησιν τοῦ Ἑλληνικοῦ φιλολόγου θὰ ἤμποροῦσε νὰ εἶναι μεγάλη. Διότι εἰς τὴν Ἑλλάδα ἡ φιλολογία διὰ λόγους ἱστορικοὺς εἶναι ἀποκλειστικῶς σχεδὸν ¹⁾ ἐπιρρασμένη ἀπὸ τὴν γερμανικὴν ἐπιστημονικὴν παράδοσιν, τὴν παραφο-

¹⁾ Ὅπου δὲν συνεχίζει τὴν βυζαντινὴν παράδοσιν.

τωμένην καὶ ἄμορφον, μὲ τὴν κατὰ προτίμησιν ἐπισώρευσιν καὶ τακτοποίησιν ἀφθόνου ὕλικου, μὲ τὸ βραδυκίνητον κατακύλισμα εἰς κάθε περίστασιν αὐτοῦ ποὺ ὀνομάζουσι ἐκεῖνοι gelehrten Apparat, χρησίμου μὲν πάντοτε, ἀλλ' ἔχει πάντοτε εὐσυνόπτου. Τὴν παράδοσιν αὐτὴν πρέπει, νομίζω, καὶ εἰς τὸ μέλλον βέβαια νὰ ἐξακολουθήσωμεν, συμπαραλαμβάνοντες ἕμως καὶ τὸ φιλοσοφικὸν βάθος καὶ τὸ ἐρευνητικὸν πάθος τῶν Γερμανῶν φιλολόγων. Ἀλλ' ἡ ἀπέραντος προσωπική μου εὐγνωμοσύνη δι' ὅ,τι ἐδιδάχθην καὶ ἔζησα πλησίον τῶν Γερμανῶν μου διδασκάλων δὲν μ' ἐμποδίζει νὰ διακηρύξω, πόσον πλουτίζει τὴν ἐπιστημονικὴν μας ζωὴν ἡ παρουσία μεταξὺ μας καὶ ἀνθρώπων ἐλάχιστα ἐπηρασμένων ἀπὸ τὸ γερμανικὸν πνεῦμα, ὅπως ὁ Μενάρδος.

Συνήθως θεωρεῖται παρ' ἡμῖν ὁ Μενάρδος ὡς ὁ ἐκπρόσωπος τῆς ἀγγλικῆς παραδόσεως εἰς τὴν φιλολογικὴν μας παραγωγὴν, ἀσφαλῶς διότι ἦτο ἀγγλομαθὴς καὶ ἐδίδαξεν εἰς τὸ Oxford. Καὶ ἕμως ἀκριβεστέρα τοῦ ἔργου του ἀνάλυσις ἀποδεικνύει, ὅτι ὑπῆρξε πολὺ ὀλιγώτερον ἀγγλομαθημένος ἀπὸ ὅ,τι πιστεύεται. Ἐλείπε πρὸς τοῦτο ἀπὸ τὴν φύσιν του τὴν καλλιτεχνικὴν καὶ εὐαίσθητον τὸ ἀγωνιστικὸν στοιχεῖον, ποὺ χαρακτηρίζει τὸ ἔργον κάθε Ἄγγλου, ἢ ρωμαλέα ἀντίληψις τῆς ζωῆς, ποὺ δίδει εἰς τὸ ἔργον οἴουδήποτε λογίου Ἄγγλου μίαν ὀλοκλήρωσιν καὶ μεστότητα ἄγνωστον εἰς ἄλλων ἐθνῶν λογίους· ἢ πεζότης ἀκόμη, ποὺ δὲν λείπει καὶ ἀπὸ τὰς περισσότερας ἀφηρημένας καὶ περισσότερας αἰσθηματικὰς ἐξάρσεις τῆς ἀγγλικῆς ψυχῆς, ὅπως τοῦλάχιστον τὴν βλέπω εἰς τῶν φιλολόγων τῆς τὰ ἔργα. Τοῦ Μενάρδου τὸ ἔργον μᾶς πλησιάζει πολὺ περισσότερο πρὸς τὸ γαλλικὸν πνεῦμα μὲ τὴν πατροπαράδοτον λατρείαν τῆς κομψῆς, λιτῆς καὶ πρωτοτύπου διατυπώσεως, μὲ τὸν ἀσφαλῆ καὶ φαινομενικῶς ἄκοπον τρόπον μὲ τὸν ὁποῖον παρουσιάζονται τὰ ἐπιστημονικὰ πορίσματα, μὲ τὴν προτίμησιν τῶν διαφωτιστικῶν συγκεκριμένων παρδειγμάτων ἀντὶ τῆς θεωρητικῆς των διατυπώσεως, μὲ τὴν ἐξωτερικὴν ἀκόμη μορφήν τῶν ἔργων του, τὴν μορφήν διαλέξεως καὶ δοκιμίου, τὴν ὁποίαν κατὰ προτίμησιν ἐχρησιμοποίησε καὶ τὴν ὁποίαν διαβλέπει κανεὶς ἀκόμη καὶ εἰς τὰ φαινομενικῶς ξηρὰ ἐπιστημονικὰ του δημοσιεύματα.

Κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον τὰ δημοσιεύματα τοῦ Μενάρδου ἔχουν εἰς ἰδιαίτερον βαθμὸν ἓνα χαρακτηρὰ π ρ ο σ ω π ι κ ὄ ν, τὸν ρυθμὸν καὶ τὴν σφραγίδα τῆς ἰδικῆς του προσωπικότητος. Εἶναι ἓνα φαινόμενον συχρὸν εἰς τὰ ἐπιστημονικὰ δημοσιεύματα τῶν Ἑλλήνων κυρίως, ἀλλὰ καὶ ξένων πολλάκις φιλολόγων. Τὰ πορίσματά των εἶναι γενναῖα καὶ πει-

στικά· ἀλλ' ὅμως παρουσιάζουν εἰς τόσον βαθμὸν μίαν ἀντικειμενικότητα ψυχράν, ξηράν, ἐγκεφαλικήν, ὥστε καταντᾶ νὰ μὴν ἔχη σημασίαν, ἂν ἐγράφησαν ἀπὸ τὸν Α ἢ τὸν Β ἢ τὸν Γ. Ἐμφανίζονται ὡς προϊόντα μιᾶς μηχανῆς ἀρτίας, ποὺ λειτουργεῖ πολὺ κανονικά — ἀλλὰ μηχανῆς πάντοτε. Βεβαίως συντελεῖ εἰς τοῦτο καὶ τὸ θέμα· ἀλλ' αὐτὸ εἶναι ἴσα ἴσα τὸ μυστικὸν τοῦ Μενάρδου: εἴτε περὶ τῶν διαθέσεων τῶν κυπριακῶν ρημάτων γράφει, εἴτε περὶ τῶν ἐπιτυμδίων τῆς πατρίδος τοῦ ἐπιγραφῶν, εἴτε περὶ τοπωνυμίων, πκραμένει πάντοτε ὁ Μενάρδος· μόνον ἐκεῖνος ἤμποροῦσεν ἔτσι νὰ τὰ γράψῃ. Διότι ὁ Μενάρδος εἶχε δύο σημαντικὰ πρὸς τοῦτο χαρίσματα: τὴν ἀγάπην τοῦ πρὸς τὸ θέμα πρῶτον, τὴν πλήρη, τὴν περιπαθῆ ἀφοσίωσιν πρὸς ὅ,τι ἐδιάλεγε (καὶ ἐδιάλεγεν ἀνετά πάντοτε) ἢ μάλλον πρὸς ὅ,τι τὸν ἐδιάλεγεν δι' ἐπιστημονικὴν διαπραγματεύσιν, τὴν ἀφοσίωσιν τοῦ καλλιτέχνου, ὄχι τὴν σκοπιμότητα τοῦ φιλοδοξοῦντος ἐπιστημονικῶς ἔδρας. Καὶ τὸ σπουδαιότερον: ὁ Μενάρδος εἶχεν ὕφος, καρπὸν ἐπιμελοῦς καὶ λεπτῆς ἐπεξεργασίας τῆς μορφῆς ἐκείνων ποὺ ἔγραφεν, ὕφος ἀπεκλειστικῶς ἰδικόν του, ὅπως ὁ Κοραῆς, ὁ Παπαρρηγόπουλος, ὁ Διον. Θερεϊανός—καὶ τὸ ὕφος (αὐτὸ ἰσχύει καὶ διὰ τοὺς ἐπιστήμονας) εἶναι ὁ ἄνθρωπος, εἶναι ἡ προσωπικότης.

Εἶναι ἀληθές, φύσις δυνατή, ὅπως τὴν φανταζόμεθα, ἱκανὴ νὰ θέσῃ τὴν σφραγίδα τὴν προσωπικὴν της εἰς τὸ περιβάλλον, νὰ ἐπιβάλλῃ τὰς θελήσεις της, δὲν ἦτον ὁ Μενάρδος. Τοῦ ἔλειπεν ἓνα προσὸν ἀπαραίτητον, ἡ μαχητικότης. "Ὅχι ἀπὸ ἰδιοτέλειαν ἢ καιροσκοπίαν ἢ ἀπὸ ἀδιαφορίαν, οὔτε ἀκόμη ἀπὸ ἔλλειψιν θάρρους. Τὰ ἄρθρα τοῦ εἰς τὴν Κύπρον ἐναντίον τῆς ἀγγλικῆς κατοχῆς, καὶ ἰδιαιτέρως ἡ "Ἐκθεσις τῶν πεπραγμένων τῆς πρυτανείας τοῦ (1926—27), ἓνα ἀνηλεές μαστίγωμα τῆς κρατικῆς μας ἀτασθαλίας, εἰς τὸ ὁποῖον μὲ Λουκιάνειον δηκτικότητά ἐκδικεῖται δι' ὅσας πικρίας ὑπέστη αὐτὸς προσωπικῶς καὶ δι' ὅσους κινδύνους ἐκινδύνευσε κατὰ τὴν περιπετειώδη ἐκείνην περίοδον τὸ Πανεπιστήμιον ἀπὸ τὰς ἐπεμβάσεις τοῦ Κράτους καὶ τὴν ὀχλαγωγίαν τῶν φοιτητῶν, ἀποδεικνύουν, ὅτι θάρρος δὲν τοῦ ἔλειπε. Τοὺς ἀγῶνας ἀπέφευγεν ἀπὸ ἓνα αἰσθημα καλαισθησίας μάλλον, τὸ ὁποῖον τὸν καθίστα ἰδιαιτέρως εὐαίσθητον εἰς κάθε ἀσχημίαν. Ὁ Μενάρδος εἶχε μίαν φυσικὴν, ἐνστικτώδη θὰ ἔλεγα, ἀδυναμίαν ν' ἀντικρύσῃ κάθε τι τὸ ἀσχημον, τὸ ἠθικῶς ἀσχημον ἰδιαιτέρως, καὶ ὅπου δὲν ἠσθάνετο τὴν ἱκανότητα νὰ τὸ μεταβάλῃ—καὶ ἐχρειάζετο πάντως πρὸς τοῦτο καὶ πάλιν νὰ τὸ ἀντικρύσῃ—ἐφρόντιζε νὰ τὸ ἀποφεύγῃ, ὅσον ἤμποροῦσε. "Ἄνθρωπος

τοῦ γραφείου καὶ τῆς ἐλαφρᾶς, τῆς φιλικῆς συνδικλέξεως (δσον καὶ ἂν ἡ εὐσυνειδησία του καὶ ἡ καλωσύνη του νὰ μὴ λέγη ἔχι τὸν ἔσυραν πρὸς τὴν ὑρᾶσιν), δὲν ἠσθάνετο τὴν χαρὰν καὶ τὴν ἡδονὴν τοῦ ἀγῶνος. Ἐπροτιμοῦσε νὰ κλείη τὰ μάτια ἢ νὰ τὰ στρέφῃ συνειδητὰ πρὸς ἕ,τι ὠραῖον ἀπέμενε γύρω του, παρὰ νὰ κοιτάξῃ κατὰ πρόσωπον οἴανδῆποτε ἠθικὴν ἀνορθογραφίαν, πολὺ ὀλιγώτερον νὰ τὴν πολεμήσῃ. Ἐφοβεῖτο, ὅτι ἡ ἀηδία ἀπὸ τὸ ἀντίκρυσμ' αὐτὸ δὲν θὰ τοῦ κατέστρεφε μόνον τὴν δρᾶσιν· θὰ τοῦ συνέτριβε καὶ τὴν πίστιν του εἰς τὸν ἑαυτὸν του καὶ εἰς τὴν πατρίδα—ὅπως τὴν συνέτριψεν εἰς τὸ τέλος, συνεργούσης καὶ τῆς σωματικῆς του ἐξασθενήσεως. Εἰς ἓνα του ποίημα χαρακτηρίζει ὁ ἴδιος θαυμάσια τὴν ἀγωνίαν του αὐτὴν μὲ τὸν στίχον :

Τὸς' ἀπ' ἀνθρώπους βάρβαρα θ' ἀκούσω καὶ θὰ 'πῶ!

καὶ εἶναι χαρακτηριστικὸν ἓνα του ἐπίγραμμα γραμμένον μίαν ἀπὸ τὰς πολυαρίθμους ἡμέρας, πού ἐξυπνοῦσαν τοὺς Ἀθηναίους πυροβολισμοὶ νέου κινήματος :

*Θεοῦ χαρὰ ἀποξύπνησε τὴν πλάσῃ πού ἐκοιμᾶτον
καὶ λούζονται ὄλα μέσ στο φῶς. Κολῶνες, μιὰ καὶ μιὰ.
Μόν' ἄκου! πάλι θ' ἀναψε κραιπάλη τῶν κομμάτων.
Πόση ὁμορφιὰ τριγύρω μας κ' ἐντός μας ἀσκημιά!*

Ἐνα λυρικόν, μελαγχολικὸν μοιρολόγι, ἐκεῖ ὅπου διαφορετικὴ φύσις θὰ ἐπαναστατοῦσε, θὰ ἐξεσποῦσεν εἰς ἐκδηλώσεις ζωηρᾶς ὀργῆς!

Ἀλλά, ὅπως ἐλέχθη, δὲν πρόκειται, νὰ σταματήσω εἰς τὰ δημοσιεύματα τοῦ Μενάρδου τὰ ἐπιστημονικά. Θὰ ἐπροτιμοῦσα νὰ παρουσιάσω κυρίως τὸν Μενάρδον ὡς κλασσικὸν φιλόλογον, ὡς ἓναν ἀπὸ τοὺς χαρακτηριστικωτέρους ἀντιπροσώπους τῆς κλασσικῆς φιλολογίας εἰς τὴν Ἑλλάδα—καὶ τοὺς γονιμωτέρους, ἐλπίζομεν.

Τὸ πρᾶγμα θὰ φανῇ ἴσως παράδοξον. Γνωστὸν εἶναι, ὅτι ἐλάχιστα καθαρῶς ἐπιστημονικά τοῦ Μενάρδου δημοσιεύματα ἀναφέρονται εἰς τὴν Ἀρχαιότητα, κανένα δὲ σχεδὸν δὲν ἀναφέρεται εἰδικῶς ἢ ἀποκλειστικῶς εἰς τὴν ἀρχαίαν λογοτεχνίαν. Τὴν σχολιασμένην μετάφρασιν τῆς Ποιητικῆς τοῦ Ἀριστοτέλους, πού εἶχεν ἐτοιμάσει, δὲν ἐπρόφθασε νὰ ἐκτυπώσῃ τὴν πεντάτομον Ἱστορίαν τῆς Ἑλληνικῆς Λογοτεχνίας, πού ἠτοιμάζε, δὲν ἐπρόλαβε νὰ τελειώσῃ. Φυσικὰ εἰς τὰς γλωσσικὰς του ἐρεῦνας ἐπραγματεύετο, μὲ μίαν τάσιν μάλιστα ἐκδήλως πατριωτικῆν,

καὶ τὴν ἐπιθεσίωσιν γλωσσικῶν καὶ λαογραφικῶν στοιχείων τῆς Ἀρχαιότητος, καὶ ἐτόνιζεν ἰδιαιτέρως τὴν σημασίαν τῆς προφορικῆς παραδόσεως πρὸς κατανόησιν τοῦ ἀρχαίου κόσμου. Ἀλλὰ καὶ τῆς παραδόσεως αὐτῆς ἡ σημασία διὰ τὴν Ἀρχαιότητα ἀναγνωρίζομεν σήμερον, ὅτι ὑπερετιμήθη εἰς τὴν Ἑλλάδα πολὺ πέραν τοῦ δέοντος, καὶ θὰ τ' ἀναγνωρίσωμεν ἀκόμη περισσότερον, ἂν ἀπολυτρώσωμεν τὸν ἑαυτὸν μας ἀπὸ τὸν στεῖρον περιορισμὸν εἰς τὴν μελέτην μιᾶς γλώσσης καὶ μιᾶς φιλολογίας, τῆς ἑλληνικῆς. Ἦδη ἂν ἐγνωρίζαμεν περισσότερον τοὺς Ρωμαίους καὶ τὴν λογοτεχνίαν των, θὰ ἐκρίναμεν ἱστορικώτερα τὰ ἑλληνικά. Βεβαίως ἡ γνώμη τοῦ Μενάρδου, ὅτι τὴν προφορικὴν παράδοσιν καθῆκον ἔχουν οἱ Ἕλληνες ἰδίως ἐπιστήμονες νὰ μελετοῦν, παραμένει αἰώνιον δίδαγμα διὰ τοὺς Ἕλληνας· ἀλλὰ πρέπει νὰ τονισθῇ ταυτοχρόνως, ὅτι ἡ βοήθεια ποὺ θὰ ἤμποροῦσε νὰ μᾶς προσφέρῃ ἡ μελέτη τῆς νέας γλώσσης πρὸς κατανόησιν τῆς ἀρχαίας, καὶ δὴ τῆς δοκίμου, διὰ νὰ μὴ ὀμιλήσω περὶ τῆς λογοτεχνίας, εἶναι κυριολεκτικῶς ἀσήμαντος, ἐνῶ μελέτη τῆς νέας γλώσσης χωρὶς ἀρτίαν γνῶσιν τῆς παλαιᾶς εἶναι αὐτόχρομα ἀγυρτεία. Ὅπωςδὴποτε τὰ δημοσιεύματα τοῦ Μενάρδου ἔχουν τὴν θέσιν των κυρίως εἰς τὴν ἐπιστήμην τῆς νεοελληνικῆς γλώσσης· εἰς τὴν Ἀρχαιότητ' ἀναφέρονται μόνον μερικὰ σημειώματα προλογικά, αἰ προσθῆκαι εἰς τὴν Γραμματολογίαν τοῦ Murray, αἰ μεταφράσεις του.

Καὶ ὅμως—ἐπαναλαμβάνω—ἡ σημασία τοῦ Μενάρδου κεῖται κυρίως εἰς τῆς κλασσικῆς φιλολογίας τὴν ἐξέλιξιν ἐν Ἑλλάδι. Ὡς ἐρευνητῆς τῆς κυπριακῆς γλώσσης καὶ λαογραφίας εἶναι ἓνας ἐκ τῶν μαθητῶν καὶ συνεχιστῶν—ὁ προσωπικώτερος ἴσως καὶ πρωτοτυπώτερος—τοῦ ἔργου τοῦ Γεωργίου Χατζιδάκι καὶ τοῦ Νικολάου Πολίτου, τῶν ἀνδρῶν πρὸς τοὺς ὁποίους ἀπεριόριστον θαυμασμὸν καὶ εὐγνωμοσύνην ἠσθάνετο ὁ Μενάρδος. Εἰς τὸν τρόπον ὅμως ποὺ ἀντίκρουζε τὴν φιλολογίαν τὴν ἀρχαίαν ὁ Μενάρδος, εἶναι διὰ τὴν Ἑλλάδα πρωτοπόρος νέας πράγματι ἐποχῆς. Δὲν σημαίνει, ἂν δὲν ἐπρέλαθε νὰ μᾶς δώσῃ δείγματα τῆς ἀντιλήψεώς του ταύτης πλούσια εἰς αὐστηρῶς ἐπιστημονικὰ δημοσιεύματα. Οὐτ' ἐζήτησε ποτὲ ὁ Μενάρδος θεωρητικῶς καὶ συστηματικῶς νὰ ἐπιβάλῃ ἢ νὰ δικαιολογήσῃ τὰς ἀπόψεις του. Ἰδιοσυγκρασία κατ' ἐξοχὴν καλλιτεχνική, εἶχεν ἐξ ἐνστίκτου, οὕτως εἰπεῖν, τὴν εὐστοχίαν τοῦ ὄρθου, ἐπροχωροῦσεν εἰς ὅ,τι ἦτο πρέπον καὶ σκόπιμον ἀπὸ μίαν πηγαίαν καὶ αὐθόρμητον (ἀνεπίγνωτον θὰ ἔλεγα, ἂν δὲν ἦτο ὑπερβολὴ) ὁρμὴν τῆς ψυχῆς, χωρὶς νὰ ἔχῃ πάντοτε σαφῆ καὶ ἔντονον συνείδησιν

τῶν λόγων, ἀλλὰ καὶ τῶν ἀπωτέρων συνεπειῶν τῆς ἐπιτεύξεώς του. Προβληματικὴ φύσις δὲν ἦτο, καὶ ἡ πνευματικὴ ζωὴ δὲν τοῦ παρουσιάζετο ὑπὸ τὴν τραγικὴν μορφήν ὀδυνηρῶν ἐσωτερικῶν καὶ ἐξωτερικῶν ἀγώνων. Ἄκοπα, χωρὶς ἀγῶνα πρὸς τὰ ἐντός, ἀλλὰ καὶ χωρὶς τὴν ὄρεξιν ν' ἀγωνισθῆ πρὸς τοὺς ἔξω, ἔκαμνεν εἰς τὸν κύκλον τῆς δράσεώς του ὅ,τι ἡ καλαισθησία του μᾶλλον ἢ ὁ αὐστηρὸς του στοχασμὸς τοῦ ὑπηγόρευεν.

Ὁ Μενάρδος ἀνήκει εἰς τὰς προσωπικότητας ἐκείνας, τῶν ὁποίων ἡ ἐπίδρασις ἐκπηγάζεται ὄχι ἀπὸ τὴν ἀτομικὴν των προσπάθειαν, ἀλλ' ἀπὸ τὴν ἀτομικὴν των ὕπαρξιν, ὄχι ἀπὸ τὸ τί ἐκήρυξαν, ἀλλὰ ἀπὸ τὸ πῶς ἔζησαν, ἀπὸ τὰ παραδείγματα μᾶλλον παρά ἀπὸ τὰ διδάγματα. εἶναι κανὼν ἄλλωστε εἰς τὴν ἱστορίαν τοῦ πνεύματος: προηγείται ἓνα πνευματικὸν φαινόμενον ὡς πραγματικότης, προτοῦ νὰ τεθῆ εἰς τὴν ἐρευνῶσαν συνείδησιν ὡς προβληματικότης. Καὶ διὰ τὴν ἱστορίαν τῆς κλασσικῆς φιλολογίας εἰς τὴν Ἑλλάδα καὶ τὴν θέσιν της εἰς τὴν πνευματικὴν ζωὴν τοῦ ἔθνους τὸ φαινόμενον Μενάρδος καὶ τὰς πολλαπλᾶς δυνατότητας, ποὺ εἰς μίαν φυσικὴν κατάστασιν ἐγκλείει ἡ δράσις του, μόνον ἀπὸ τώρα καὶ εἰς τὸ ἔξης θὰ εἶναι δυνατόν εἰς ὅλην τὴν σημασίαν των καὶ εἰς ὅλην τὴν γονιμότητά των νὰ ἐκτιμήσωμεν. Παρομοίᾳ ὁμοῦς ἐπίδρασις—τὸ βλέπει κανεὶς—ἀπλώνεται πολὺ περισσότερον εἰς ἕκτασιν καὶ βάθος παρά ὁ μέγας ἢ μικρὸς ἀριθμὸς ἐπιστημονικῶν λεπτομερειακῶν ἐπιτευγμάτων ¹⁾).

Εἰς τὸ Πανεπιστήμιον ὁ Μενάρδος ἐδίδασκε τὴν ἱστορίαν τῆς ἑλληνικῆς λογοτεχνίας ὄλων τῶν ἐποχῶν, ἀρχομένην ἀπὸ τοῦ Ὀμήρου, διὰ νὰ μεταχειρισθῶ τὴν φράσιν του, καὶ λήγουσαν εἰς τὸν Ροῦδην καὶ τὸν Παλαμᾶν. Τὴν ἱστορίαν δὲ αὐτὴν ἐσκέπτετο νὰ ἐκθέσῃ εἰς ἓνα πεντάτομον ἔργον, τοῦ ὁποίου μόνον τὸν πρῶτον τόμον ἐπρόλαβε τελειωτικῶς σχεδὸν νὰ συντάξῃ. Τοιαύτη μόνον ἱστορία παριστάνει τὴν ἡμετέραν γραμματείαν, ὁποία πραγματικῶς εἶναι, ὄχι δη-

¹⁾ Ἄφ' ἐτέρου ἡ αὐστηρὰ μεθοδικότης τῶν ἐργασιῶν τοῦ Μενάρδου τὸν ἐπροστάτευεν ἀπὸ τὴν συνήθη καὶ δικαίαν κατάκρισιν ἐναντίον τῶν κενῶν ὠραιολόγων, οἱ ὅποιοι περιφρονοῦν τὰς λεπτομερειακὰς ἐρεῦνας ἐπιστημονικῶν ζητημάτων, ὅτι εἶναι «ὄμφακες». Ὁ Μενάρδος οὔτ' ἐπεριφρονοῦσε τὴν ἐπιστημονικὴν ἐρευναν οὔτε «ὄμφακας» τὴν εὑρισκεν· ἐπίστευεν ὁμοῦς, ὅτι ἡ σχέσις μας μετὰ τὴν Ἀρχαιότητα καὶ τοῦ φιλολόγου τὸ ἔργον δὲν ἐξαντλοῦνται εἰς τὴν ἐξακρίβωσιν αὐτῆς ἢ ἐκείνης τῆς λεπτομερείας.

λαδὴ ὡς πάλαι ποτὲ νεκρωθεῖσαν, ἀλλ' ὡς ἀδιακόπως ἐξακολουθοῦσαν ἀπὸ τριῶν χιλιάδων ἐτῶν τὸν μοναδικὸν τῆς δρόμον.

Ἡ φιλοδοξία λοιπὸν τοῦ Μενάρδου ἦτο νὰ κάμῃ διὰ τὴν γραμματείαν τοῦ ἔθνους ὅ,τι διὰ τὴν πολιτικὴν ἱστορίαν ὁ Παπαρρηγόπουλος, διὰ τὴν γλωσσικὴν ὁ Χατζιδάκις, ὁ Πολίτης διὰ τὴν λαογραφίαν—μὲ τὸ ἴδιον ἑλληνοκεντρικὸν πνεῦμα, μὲ τὴν ἰδίαν τολμηρίαν πατριωτικῆς πνοῆς, ὅπως ἐκεῖνοι¹⁾. Προϋπόθεσις εἶναι ἡ πίστις, ὅτι ἡ γραμματειακὴ παράδοσις τοῦ ἔθνους ὑπῆρξε συνεχῆς καὶ ἀδιάσπαστος εἰς τὴν συνείδησιν αὐτοῦ καὶ τὴν πνευματικὴν του ζωὴν, καὶ ὅτι αἱ ἐνδεχόμεναι ξενικαὶ ἐπιδράσεις δὲν ἔχουν τόσην σημασίαν, ὥστε νὰ θεωρηθῇ ὅτι ριζικῶς ἀλλοιώνουν τὸν ἔθνικὸν αὐτῆς χαρακτήρα.

Δυστυχῶς δικαιολογίαν τῆς τολμηρᾶς καὶ ἀμφισβητησίμου αὐτῆς θεωρίας δὲν ἐπρόλαβε νὰ μᾶς δώσῃ ὁ Μενάρδος. Ἡ ἀρτιωτέρα ἄλλωστε δικαιολογία θὰ ἦτο αὐτὴ αὐτῆ ἡ ἐξιστόρησις τοῦ ἑλληνικοῦ πνεύματος ἐνιαίου καὶ ἀμεταβλήτου εἰς τὰς θεμελιώδεις του ιδιότητας διὰ μέσου τῶν γραμματειακῶν αὐτοῦ ἐκδηλώσεων. "Ἄν κρίνω ἀπὸ μερικᾶς νύξεις, ποὺ μᾶς προσφέρει εἰς τὸν πρόλογον τοῦ Στεφάνου καὶ τὸν πρόλογον τῶν Ἐπιγραμμάτων του, ὁ Μενάρδος ἔβλεπε τὴν συνέχειαν αὐτὴν κυρίως εἰς τὴν ἐνότητα τῆς ἔθνικῆς ιδιοσυγκρασίας καὶ ψυχοτροπίας, τὴν ὀφειλομένην εἰς τὴν συνεχῆ καὶ ὁμοίομορφον ἐπίδρασιν τῶν αὐτῶν γεωγραφικῶν καὶ κλιματολογικῶν ὄρων. Μὲ παραδείγματα διαλεγμένα πολὺ προσεκτικὰ καὶ μετὰ πολλῆς καλαισθησίας ζητεῖ νὰ δείξῃ ἐκεῖ τὰ κοινὰ μεταξὺ τῶν ἀρχαίων ποιητῶν καὶ τῶν δημοτικῶν μας τραγουδιῶν, τὸ ζωντάνευμα καὶ τὴν προσωποποίησιν τῆς φύσεως, τὴν εὐγενῆ λιτότητα εἰς τὴν ἔκφρασιν τοῦ πάθους, τὰ ἡμερωμένα αἰσθήματα, τὴν σύμμετρον γλωσσικὴν διατύπωσιν, τὴν σαφήνειαν κλπ." Ἐβλεπεν εἰς τὴν ἑλληνικὴν λογοτεχνίαν, μίαν ἀπαράμιλλον μελωδίαν, μακροτέραν τῆς ὁποίας δὲν ἐγνώρισεν ἡ ἀνθρωπότης, καταβαίνουσαν διὰ μέσου τρισχιλίων ἐτῶν ἀπὸ τῶν δημορικῶν ἐκείνων κορυφῶν.

Ἡ μέθοδος, τὴν ὁποίαν ἠκολούθει, εἰς τὴν γραμματολογικὴν ἐπεξεργασίαν τοῦ ὕλικου—ἂν κρίνω ἀπὸ τὰ πανεπιστημιακὰ του μαθήματα—ἦτο κυρίως εἰπεῖν βιογραφικὴ. Συνθετικαὶ ἀναπαραστάσεις ἐποχῶν καὶ ὁμάδων, νοσολογικὴ ἐμβάθυνσις εἰς τὸ πνεῦμα ἐνὸς πολιτισμοῦ, ὅπως αὐτὸς μᾶς παρουσιάζεται ὄχι μόνον εἰς τὴν λογοτεχνίαν,

¹⁾ Ὁ Μενάρδος ἐπικρίνει τὴν γνώμην τοῦ Σολομοῦ, ὅτι τὸ ἔθνος πρέπει νὰ θεωρῇ ἔθνικὸν πᾶν ὅ,τι εἶναι ἀληθινόν.

ἀλλὰ καὶ εἰς τὴν τέχνην, εἰς τὸν πολιτικὸν βίον, εἰς τὴν ἐπιστήμην καὶ τὴν θρησκείαν, δὲν ἐπεχειροῦντο. Ἡ ἱστορία τῆς λογοτεχνίας ἦτο μᾶλλον μία πινακοθήκη ἐκλεκτῶν προσώπων, τὰ ὅποια συντόμως παρουσιάζοντο καὶ ἐκρίνοντο. Εἰς τὴν ἐξακρίδωσιν τῶν γεγονότων, τῶν χρονολογιῶν καὶ ἄλλων βιογραφικῶν στοιχείων δὲν ἐσταματοῦσε πολὺ ὁ Μενάρδος. Ἡ συλλογὴ καὶ τακτοποίησις τοῦ ὀλικοῦ δὲν τὸν εἴλκυαν ἰδιαιτέρως. Σπανίως ἐνθυμοῦμαι νὰ ἐδιδασκόμεθα ὡς πρὸς τὰ σημεῖα ταῦτα ἀπὸ τὰς παραδόσεις τοῦ κάτι, πού νὰ μὴν εὑρίσκε κανεὶς εἰς τὰ γνωστὰ ἐγχειρίδια τοῦ Christ καὶ τοῦ Krumbacher, ἂν τὰ εἶχε προηγουμένως διαβάσει.

Ὅταν ὁμοῦς ἐφθάνεν εἰς τὸν χαρακτηρισμὸν τοῦ ἔργου, ἦτον ἀμίμητος. Τὰ πασίγνωστα καὶ πάγκοινα ἔπαιρναν εἰς τὸν λόγον τοῦ λάμπριν νέαν. Μία λεπτομέρεια χαρακτηριστικὴ, μία παρατήρησις, ἓνα χωρίον, μία πνευματώδης σύγκρισις καὶ συσχέτισις πρὸς λογοτέχνημα ἄλλης ἐποχῆς (καὶ τ' ἀγαποῦσεν αὐτὰ ὁ Μενάρδος καὶ ἦτον ἱκανώτατος εἰς αὐτό· ὁ Στέφανός του ἦτο ἀληθινὸν περιδέραιον) ἐφώτιζε μὲ νέαν ἀνταύγειαν τὸν συγγραφέα. Τὸν ἐζωντάνευε, θαρρεῖς, ἡ ἀγάπη καὶ ἡ στοργή του, ἡ λεπτή του εἰρωνεία ἀκόμη, μὲ τὴν ὁποίαν ἐνίοτε τὸν παρουσίαζε. Δὲν ἐσταματοῦσε πολὺ εἰς κανένα συγγραφέα (καὶ μᾶς ἐκακοφαίνετο αὐτὸ πολὺ), ἀλλὰ καὶ τὰ ὀλίγα πού ἔλεγεν ἦσαν ἀρκετά, διὰ νὰ τὸν γνωρίσωμεν ἀπὸ μέσα, ν' ἀναστηθῆ ἔμπρὸς μας ὡς ἄνθρωπος, ἀπὸ βιβλίον πού ἦταν, νὰ γίνῃ ἐνδιαφέρων. Ἰδίως ἐχρησιμοποιοῦσεν ὁ Μενάρδος πρὸς τοῦτο ἀπανθίσματα τῶν ἔργων του, μερικὸς στίχους, ὀλίγας γνώμας, ἓνα ἐπεισόδιον, μερικὰς φράσεις, ἓνα ἐπίθετον ἀκόμη—ἀλλὰ μὲ τί φιλοκαλίαν ἐδιάλεγεν! Ἡ φυσικὴ του καλαισθησία, ἡ ἐνστικτώδης του εὐστοχία τὸν ὠδηγοῦσαν, χωρὶς νὰ τὸ θέλῃ, εἰς τὸ νὰ σταματᾷ ὅπου εἶναι ὠραῖον καὶ χαρακτηριστικόν. Ἀκόμη καὶ εἰς τὸν Στέφανον ἤμπορεῖ κανεὶς νὰ τὸ παρατηρήσῃ: ὑπάρχουν ἐκεῖ μέσα μεταφράσεις ὄχι ἐπιτυχεῖς· κανένα ὁμοῦς κομμάτι δὲν ἔχει μεταφρασθῆ, πού νὰ εἶναι εἰς τὸ πρωτότυπον ἄσχημον. Τὸ ἴδιον θὰ ἤμποροῦσε νὰ παρατηρήσῃ κανεὶς καὶ εἰς τὰ πεζογραφήματά του: ἡ χρησιμοποίησις ρητῶν καὶ στίχων ἀρχαίων ἢ νεωτέρων, ἀνεκδότων καὶ παραδειγμάτων, εἰς κανένα γνωστὸν μου νεοελληνικὸν ἔργον δὲν γίνεται μὲ τόσην ἐκλεκτικότητα καὶ τόσην εὐστοχίαν¹⁾. Ὡς πρὸς αὐτὸ εἶχεν ὁ Μενάρδος μοναδικὴν ἰδιοφυΐαν ἀνθολόγου.

1) Ἀκόμη καὶ τοῦ Ροῖδη τὰ ἔργα φαίνονται κάποτε παραφορτωμένα. Καὶ ὁ Μενάρδος ἦτο θαυμαστής καὶ μελετητὴς τοῦ Ροῖδη.

Κατ' αὐτὸν τρόπον ἐπετύγχανεν ὅ,τι πρέπει νὰ θεωρηθῆ τὸ ἰδανικὸν πάσης γραμματολογικῆς διδασκαλίας : νὰ κινή τὸ ἐνδιαφέρον τῶν ἀκροατῶν του κατὰ τοιοῦτον τρόπον, ὥστε νὰ ζητοῦν καὶ περισσότερα νὰ γνωρίσουν ἀπὸ τὴν ἀνάγνωσιν αὐτῶν τούτων τῶν πρωτοτύπων. Εἶτε πατέρες τῆς Ἐκκλησίας ἦσαν εἴτε συναξάρια, χρονογράφοι ἢ θεολόγοι, λόγιοι ἢ ποιηταὶ—ὄλους κατώρθωνεν ὁ Μενάρδος, ἰδιαιτέρως φυσικὰ τοὺς ποιητάς, νὰ παρουσιάσῃ ὡς ἀξίους νὰ τοὺς γνωρίσῃ καὶ νὰ τοὺς ἀγαπήσῃ, ἔστω καὶ διὰ τὰς ἀδυναμίας των.

Πόσῃν σημασίαν θὰ εἶχε καὶ διὰ τὴν ἐπιστήμην γενικῶς ἓνα παρόμοιον βιβλίον, θὰ ἦτο μακρὸν νὰ ἐκθέσω. Ἐνα βιβλίον, εἰς τὸ ὁποῖον οἱ πατέρες τῆς Ἐκκλησίας καὶ ἡ βυζαντινὴ γραμματεία θὰ ἱστοριογραφοῦντο μὲ καθωρισμένον λογοτεχνικὸν ἐνδιαφέρον· ὅχι μὲ τὴν εὐσυνειδησίαν καὶ τὴν πληρότητα καὶ τὴν φιλοσοφικότητα ἔστω τοῦ ἱστορικοῦ ἐπιστήμονος, ἀλλὰ μὲ τὴν ἐκλεκτικότητα καὶ τὴν καλαισθησίαν τοῦ ἀνθροπώλου, ποὺ σταματᾷ εἰς ὅ,τι μόνον εἶναι καὶ σήμερον ἀξίον νὰ ἐξαρθῆ καὶ διαισθάνεται εὐστόχως, τί πράγματα σήμερον ὁ κόσμος θὰ ἐπιθυμοῦσε νὰ μάθῃ ἀπὸ τὴν ἀπέραντον σωρείαν τῆς γραμματειακῆς αὐτῆς παραγωγῆς. Δὲν ἠξεύρω ἂν εἶναι ὑπερβολή, ἀλλὰ θὰ ἐτολμοῦσα νὰ ἰσχυρισθῶ, ὅτι δὲν βλέπω σήμερον κανένα φιλόλογον οὔτε ἐντὸς οὔτε ἐκτὸς τῆς Ἑλλάδος, ποὺ θὰ ἤμποροῦσε νὰ κάμῃ διὰ τὴν βυζαντινὴν λογοτεχνίαν ὅ,τι ἡ Μοῖρα δὲν ἐπέτρεψεν εἰς τὸν Μενάρδον νὰ κάμῃ.

Ἄλλὰ καὶ εἰς ἓνα ἄλλο σημεῖον ὑπῆρξεν ὁ Μενάρδος ἀληθινὰ καινοτόμος : εἰς τὴν συνεξέτασιν τῆς νεοελληνικῆς λογοτεχνίας.

Δὲν θὰ ἐξετάσω, τί προσέφερεν ὁ Μενάρδος εἰς τὴν ἔρευναν αὐτῆς ταύτης τῆς νεοελληνικῆς μας Μούσης. Ὅμιλῶν περὶ τοῦ Μενάρδου ὡς κλασσικοῦ φιλόλογου, ἐπιθυμῶ νὰ ἐξάρω τὴν σημασίαν κυρίως, ποὺ εἶχε καὶ θὰ ἔχῃ, ἐλπίζω, εἰς τὴν ἐξέλιξιν τῆς κλασσικῆς φιλολογίας παρ' ἡμῖν ἢ συνεξέτασις αὕτη τῆς λογοτεχνικῆς παραγωγῆς τοῦ ἔθνους. Ἄλλωστε οὔτε ὁ ἴδιος δὲν ἐπεδίωξε συνειδητὰ νὰ γίνῃ ὁ γενάρχης τῆς νεοελληνικῆς φιλολογίας. Πρὸς τὴν νεωτέραν λογοτεχνίαν τὸν ἔφερε μᾶλλον ἢ ἔμφυτος ἀγάπη του πρὸς τὴν ποίησιν καὶ τὸν ὠραῖον στίχον, ἢ πατριωτικὴ του πίστις εἰς τὴν συνέχειαν τῆς καλαισθησίας τοῦ λαοῦ μας, παρὰ ἢ σκόπιμος ἐπιδίωξις νὰ πληρώσῃ ἓνα κενὸν τῆς ἐπιστημονικῆς μας ζωῆς. Μεθοδολογικαὶ σκέψεις ἦσαν ξέναι πρὸς τὴν ἰδιοσυγκρασίαν του, καὶ μακρὰν ἀπ' αὐτὸν ἦτον ἢ σκέψις νὰ ἐξαγάγῃ τὴν ἔρευναν

τῆς λογοτεχνίας μας ἀπὸ τὸ προεπιστημονικὸν στάδιον, εἰς τὸ ὁποῖον δυστυχῶς εὐρίσκεται καὶ σήμερον, νὰ κάμῃ ὅ,τι ἔκαμαν διὰ τὴν γερμανικὴν φιλολογίαν κλασσικοὶ φιλόλογοι, ὅπως ὁ K. Lachmann, ὁ Moritz Haupt, καὶ ὁ Otto Jahn. Τὸ χρέος αὐτὸ ἀπόκειται εἰς τὰς κατόπιν γενεὰς νὰ ἐκτελέσουν καὶ—πρέπει νὰ τονισθῇ ἐπαρκῶς—μόνον ἄνθρωποι ὠπλισμένοι μὲ ἄριστον μεθοδικὸν καταρτισμὸν εἰς τὴν κλασσικὴν φιλολογίαν εἶναι εἰς θέσιν νὰ τὸ κάμουν.

Ἄλλ' ὁ Μενάρδος ἔκαμε κάτι ἄλλο χρησιμώτερον διὰ τοὺς κλασσικοὺς φιλόλογους ἡμᾶς: Ἐτόνισε, τὸ ἔδειξε μᾶλλον μὲ τὸ παράδειγμά του, πόσῃν σημασίαν ἔχει διὰ τὸ ἔργον μας ἡ γνῶσις καὶ αἴσθησις τῆς νεοελληνικῆς καὶ τῶν ξένων λογοτεχνιῶν.

Οἱ ἀρχαῖοι συγγραφεῖς, ἂν θεωροῦνται σήμερον σχολικοὶ συγγραφεῖς, δὲν ἔγραφαν πάντως διὰ παιδιὰ, οὔτε δι' ἓνα περιβάλλον σχολικόν, μουσειακόν. Ἐγραφαν δι' ἄνθρώπους ὠρίμους, ὠριμασμένους ἀπὸ τὴν πείραν τῆς ζωῆς, διαποτισμένους ἀκόμη ἀπὸ τὸ αἶσθημα τῆς καλλιτεχνικῆς μορφῆς, ὅπως τοὺς ἐδίδετο ἀφορμὴ συχνότατα εἰς τὰς τελετὰς καὶ τὰς ἀπαγγελίας, εἰς τὰς κατ' ἰδίαν συζητήσεις καὶ τὰς σοφιστικὰς ἐπιδείξεις, ἀκόμη καὶ εἰς τὴν ἀνάγνωσιν, πού ἐγένετο πάντοτε μεγαλοφώνως, νὰ τὴν ζοῦν καὶ νὰ τὴν χαίρωνται. Τὴν ἰδίαν ὠριμότητα ἐσωτερικῆς καλλιέργειας, τὴν ἰδίαν καλαισθητικὴν ὀξυδέρκειαν, πρέπει ν' ἀναπτύξῃ μέσα του, ἂν θέλῃ νὰ καταλάβῃ τ' ἀρχαῖα λογοτεχνήματα ὡς λογοτεχνήματα, καὶ ὁ φιλόλογος, ἂν θέλῃ νὰ γίνῃ—ὅπως εἶναι τὸ ἰδανικὸν τοῦ φιλόλογου—ἕνας ἐξ ἐκείνων, πρὸς τοὺς ὁποίους ἀπηυθύνοντο οἱ ἀρχαῖοι ποιηταὶ καὶ συγγραφεῖς.

Καὶ τὴν πνευματικὴν αὐτὴν ὠριμότητα, τὴν ἰδιότητα τοῦ πνευματικοῦ ἀνθρώπου, χωρὶς τὴν ὁποίαν ὁ φιλόλογος εἶναι χειρῶναξ ἀπλοῦς καὶ ἐπαγγελματίας, δὲν ἐξασφαλίζει ὁ ἀριθμὸς τῶν ἐτῶν—ἢ πνευματικὴ ἡλικία τοῦ μορφωμένου δὲν συμπίπτει μὲ τὴν φυσιολογικὴν—ἀλλ' ἢ ὑπαρξίς ψυχικῆς συγγενείας πρὸς τὸν συγγραφέα καὶ ἰδιαιτέρως ἢ καθημερινὴ ἄσκησις εἰς τὴν κατανόησιν καὶ τὴν αἴσθησιν τοῦ ὠραίου εἰς τὰ σύγχρονα καὶ ἐπομένως εὐπροσιτώτερα λογοτεχνικά ἔργα. Χωρὶς αἰσθητικὴν μόρφωσιν τὸ ἔργον τοῦ φιλόλογου παραμένει ἀτελὲς καὶ παρέχει ἕδαφος ἐκμεταλλεύσεως εἰς τὴν ἀνεπιστημονικὴν ἀγυρτεῖαν καὶ τὸν δημοσιογραφισμὸν. Ἄλλὰ τὴν αἰσθητικὴν μόρφωσιν θ' ἀποκτήσῃ ὁ φιλόλογος κατ' ἀρχὰς εἰς τὰ λογοτεχνικά ἔργα τοῦ ἔθνους καὶ τῆς ἐποχῆς του, αὐτὰ πού ὁμιλοῦν ἀμεσώτερα καὶ βαθύτερα εἰς τὴν ψυχὴν του.

“Αλλωστε καὶ ἡ γοιμοποίησις τῆς ἀρχαίας λογοτεχνίας — πού ἀποτελεῖ τὸ καθῆκον καὶ τὴν δικαίωσιν τῆς ὑπάρξεως τοῦ φιλολόγου—δὲν εἶναι δυνατὴ, χωρὶς τὴν ἀκριβῆ καὶ στοργικὴν γνῶσιν τῆς συγχρόνου λογοτεχνικῆς ζωῆς τοῦ ἔθνους. Ὁ Μενάρδος τὸ εἶχε παράπονον, ὅτι οἱ λογοτέχνηαι μας, ἐνῶ μιμοῦνται καὶ ἀντιγράφουν κάθε τῆς μόδας τῆς λογοτεχνικῆς παραβλάστημα, πού προβάλλει εἰς τὸ Παρίσι, ἐπιμένουν γ’ ἀγνοοῦν καὶ γ’ ἀφήνουν ἀχρησιμοποίητον τὴν αἰωνόδιον καὶ ἀθάνατον κληρονομίαν τῶν ἀρχαίων ποιητῶν καὶ πεζογράφων. Ἀνεγνώριζεν ἕμως, ὅτι τὸ πταῖσμα ἦτον ὄχι τῶν λογοτεχνῶν, ἀλλὰ τῶν φιλολόγων, οἱ ὅποιοι, ἐσάκις φανερά δὲν περιφρονοῦμεν, ἀγνοοῦμεν ἐπιδεικτικώτατα τοὺς ἰδικούς μας ποιητάς. Καὶ ἐνῶ θυμῶνομεν, ἀνένας ξένος ἀνταποκριτῆς γράψῃ κάπως δριμύτερα διὰ τὰς ἀσχημίας τῆς κακοδιοικήσεώς μας ἢ τὰς ρυπαρότητας τῶν δρόμων καὶ τῶν λιμένων, φροντίζομεν οἱ ἴδιοι νὰ διασύρωμεν ἀστοργα καὶ ἀντεθνικὰ κάθε προσπάθειαν ἔστω, πού ἔγινεν εἰς τὴν λογοτεχνικὴν μας ζωὴν.

Αἱ ἀπόψεις αὗται μᾶς φρίνονται σήμερον κοινὰ καὶ αὐτονόητοι—ἀν καὶ ὄχι περιττὰ νὰ ἐπαναληφθοῦν. Ὑπάρχει μάλιστα ὁ κίνδυνος, ἰδίως εἰς τοὺς νεωτέρους φιλολόγους, νὰ λησμονήσουν τὸ κύριον ἔργον τῶν, τὴν μελέτην τῆς Ἀρχαιότητος: χάριν τῶν νεοελληνικῶν, ὄχι διότι τὰ εὗρισκουν ἀνώτερα, ἀλλὰ διότι εἶναι (αὐτὸ τοῦλάχιστον φαντάζονται) ἀκοπώτερα· καὶ ἡ Εὐκολία ὑπῆρξεν ἡ δεκάτη Μοῦσα (πρῶτη κατὰ τὸν ἀριθμὸν τῶν προσκυνητῶν) τῆς νεοελληνικῆς πνευματικῆς ζωῆς. Ἀλλὰ δὲν πρέπει νὰ λησμονῆται: ὅτι εἶναι σήμερον κοινὸν καὶ αὐτονόητον, ἔγινε κάποτε μὲ τὴν προσπάθειαν καὶ τοὺς ἀγῶνας ἐκλεκτῶν ἀνδρῶν· καὶ ἀκριβῶς ἐδῶ κεῖται ἡ σημασία τῶν. Τὰς ἀντιλήψεις αὐτάς ἐκήρυξε, ἢ μᾶλλον ἐπετέλεσεν ὁ Μενάρδος ὄχι τώρα, οὔτε εἰς τὴν μεταπολεμικὴν περίοδον, τὴν περίοδον τοῦ ὀμαδικοῦ «συγχρονισμοῦ» τῶν κατεσκληκόντων καὶ ἀποσκελετωμένων, ἀλλ’ εἰς ἐποχὴν πού ἐστοίχιζε· κάτι καὶ ἐχρειάζετο καὶ πρωτοτυπίαν καὶ τόλμην, φιλόλογος κλασσικὸς νὰ ὁμιλῇ καὶ νὰ διδάσκῃ περὶ νεωτέρων Ἑλλήνων λογοτεχνῶν—ἀπὸ τοῦ τέλους ἤδη τοῦ παρελθόντος αἰῶνος. Ἔτσι ἀνασυνδέεται καὶ πάλιν εἰς τὸ πρόσωπον τοῦ Μενάρδου ἡ φιλολογία πρὸς τὴν λογοτεχνίαν, ἡ ἐπιστημονικὴ ἔρευνα πρὸς τὴν καλλιτεχνικὴν δημιουργίαν, τὸ Πανεπιστήμιον πρὸς τὴν ποίησιν—διὰ πρώτην φοράν καὶ μὲ τελείως διαφορετικὸν πνεῦμα παρ’ ὅτι ἐπὶ Ραγκαβῆ καὶ Κουμανούδη καὶ Δημ. Βερναρδάκη μὲ τὴν αὐστηράν καὶ κάπως στενόκαρδον ἀκαδημαϊκὴν παράδοσιν.

Διότι ὁ Μενάρδος ἦτον ὁ ἴδιος ποιητικὴ ψυχὴ καὶ—αὐτὸ εἶναι τὸ σημαντικώτερον—κατώρθωσε ν' ἀναστήσῃ εἰς τὴν ἑλληνικὴν φιλολογικὴν ἐπιστήμην τὴν ποιητικὴν πνοήν. Μᾶς ὑπενθύμισεν, ὅτι οἱ μακρνοὶ μας προκάτοχοι τῆς Ἀλεξανδρείας, ὁ Ἀντίμαχος καὶ ὁ Καλλιμάχος, ὁ Ζηνόδοτος καὶ ὁ Ἀπολλώνιος, ὁ Φιλιτᾶς καὶ ὁ Εὐφορίων, ὁ Ἀλέξανδρος καὶ ὁ Ἐρατοσθένης, δὲν ἦσαν μόνον ἐπιστήμονες καὶ τῆς ποιήσεως ἐρευνηταί· ἦσαν καὶ οἱ ἴδιοι ποιηταί. Αὐτὴν τὴν ἀλεξανδρινὴν παράδοσιν ξαναζωντανεύει ὑπὸ τὴν περισσότερον συγχρονισμένην τῆς μορφῆν ὁ Μενάρδος. Πρὸς τοὺς Ἀλεξανδρινοὺς ἄλλωστε αἰσθάνεται καὶ κατὰ τ' ἄλλα βαθυτέραν πνευματικὴν συγγένειαν· καὶ σύμπτωσις δὲν εἶναι, ὅτι εἰς τὰς παραδόσεις του, καὶ εἰς τὰς ἐξετάσεις του ἀκόμη, ἐσταματοῦσε μὲ ἰδιαιτέραν ἐπιμονὴν εἰς ἐκείνους. Ἀλεξανδρινὴ εἶναι αὐτὴ ἡ ἀδιάσπαστος συνοχὴ τοῦ λογίου καὶ τοῦ καλλιτέχνου, ποὺ συντελεῖ ὥστε καὶ εἰς τοὺς στίχους του ὁ Μενάρδος νὰ μὴ λησμονῇ τὸν φιλόλογον, (εἰς βᾶρος τῆς ποιήσεως πολλάκις), ἀλλὰ καὶ εἰς τὰ καθαρῶς ἐπιστημονικά του δημοσιεύματα νὰ διατηρῇ κάτι ἀπὸ τὴν χαριτωμένην δρασερότητα καλλιτεχνικῆς δημιουργίας. Βραχύπνοος, ὅπως ἐκεῖνοι, καὶ ὁ Μενάρδος, οὐδέποτε ἐπιχείρησε μεγάλας συνθέσεις (ἀκόμη καὶ τῆς κυπριακῆς διαλέκτου δὲν μᾶς ἔδωσε μίαν συνθετικὴν διαπραγμάτευσιν) καὶ ἠσθάνετο μίαν ἔμφυτον ἀλλοτριότητα πρὸς κάθε τι τὸ βαρὺ καὶ μεγαλότολμον, ὅπως ἡ φιλοσοφία, πρὸς κάθε τι τὸ ὑπερβολικόν. Τὸ μέγα βιβλίον ἦτο δι' αὐτὸν μέγα κακόν, οὔτε εἶναι τυχαῖον ὅτι εἰς τὰς μεταφράσεις του ἀπανθίσματα μᾶλλον προσέφερε παρὰ ἔργα ἐκτενῆ, ποὺ θὰ ἐχρειάζοντο καὶ κόπους μακροὺς καὶ χρόνον. Ἀκόμη καὶ τοῦ Μουσαίου, τοῦ ἐκτενεστέρου ἔργου τῆς Ἀρχαιότητος ποὺ μετέφρασε, ἐδημοσίευσε κατ' ἀρχὰς εἰς περιοδικὸν ἓνα μέρος μόνον. Εἰς τὸ ὅλον του ἔργον, ὄχι μόνον εἰς τὸ μεταφραστικόν, θὰ ἠδύνατο κανεὶς νὰ προτάξῃ τὸν στίχον τοῦ Καλλιμάχου, τὸν ὁποῖον θέτει πρὸ τοῦ Στεφάνου: *πίδακος ἐξ ἱερῆς ὀλίγη λιβάς, ἄκρον ἄωτον.*

Ἐντεῦθεν καὶ αἱ χαρακτηριστικαὶ διὰ τὸν Μενάρδον λογοτεχνικαὶ μορφαὶ ἐκφράσεως, ἦσαν τὸ ἐπίγραμμα καὶ ἡ διάλεξις. Ἐδῶ χρειάζεται ὄχι τόσον πλησμονὴ φύσεως, ὅσον τάλαντον καὶ ἀρτιότης τεχνικῆ. Καὶ εἰς τὴν μορφικὴν ἐπεξεργασίαν τοῦ μικροῦ του κομψοτεχνήματος, εἴτε στίχοι ἦσαν εἴτε λόγος, κατέβαλλεν ἐξαιρετικὴν, μοναδικὴν δι' Ἕλληνα ἐπιστήμονα προσοχὴν—δσσην καὶ οἱ Ἀλεξανδρινοὶ του συνάδελφοι. Μία πνευματώδης διατύπωσις, ἓνα κομψὸν ἐπίθετον, ἓνα μορφικὸν εὖρημα, ἐγέμιζαν τὴν ψυχὴν του ἐνθουσιασμὸν ἄδολον, καὶ

τὸ πρόσωπόν του ἔλαμπεν ἀπὸ λάμψιν χαρᾶς παιδικῆς, ἔταν ἀπήγγελλε μόνος του ἢ εἰς τοὺς ἄλλους τὸ εὔρημα. Διότι ὁ Μενάρδος—καὶ αὐτὸ ἐπίσης ἀλεξανδρινὴ κληρονομία—παρελάμβανε πάντοτε σχεδὸν καὶ τὸ ἀφτί συνεργάτην εἰς ὅ,τι ἐπρόκειτο νὰ δημοσιεύσῃ· εἶχεν ἐκεῖνος ποῦ λέγει ὁ Nietzsche, Gewissen in seinen Ohren. Νὰ ἦτο δυνατὸν νὰ τὸν ἐμιμοῦντο οἱ φιλόλογοί μας!

Αὐτὸ τὸ ἐπίμονον ρίνισμα τῆς ἐκφράσεως, αὐτὴ ἡ ἐπιδίωξις τῆς κομψῆς καὶ πρωτοτύπου διατυπώσεως χαρακτηρίζει τὸν Μενάρδον ὡς ποιητὴν καὶ πεζογράφον. Εἰς τοὺς στίχους του δὲν ἀπέφυγε πάντοτε—ὅπως οὔτε τ' ἀλεξανδρινὰ του πρότυπα—τὴν ἐντύπωσιν τοῦ περισσοτέχνου καὶ τὴν παρεμβολὴν λογίων ὑπαινιγμῶν καὶ σπανίων, κάπως ἐξεζητημένων φράσεων. Θὰ ἦτον ὅμως ἄδικον νὰ λησμονηθοῦν στίχοι καὶ εἰς μουσικότητα καὶ εἰς ἐκφρασιν ἄρτιοι—ὅπως π. χ. ἐκεῖνος ποῦ περιγράφει τόσον ἀπαλὰ τὴν προσέγγισιν τῆς νυκτὸς

Βουλιάζει ἀγάλια στὴ σιγὴ καὶ στὸ σκοτάδ' ἡ πλάσι

ἢ ὅταν ὁ ποιητῆς εὐρίσκεται εἰς ἕναν ἀνοιξιάτικον ἀνθισμένον κῆπον

καὶ πνέει ἡ ψυχὴ μου τῶν ἀνθῶν τὸ γλυκανασασμὸ

ἢ ὅταν ἡ νεκρὴ παιδοῦλλα φιλοσοφεῖ

Μυστήριον εἶν' ὄχι ὁ θάνατος, μυστήριον εἶν' ἡ ζωὴ.

ἢ τὸ χαριτωμένον ἐρωτικὸν ἐπίγραμμα :

*Τὸ διάβα σου σὰν ἀνοιξί· καὶ πῶς νὰ λησμονῶ
ποῦ βλεπα ρόδ', ἀγάπη μου, στήν ὄψιν σου κι' ἀνθοῦσαν
καὶ ξάνοιγα στὰ μάτια σου βαιθύτερο οὐρανὸ
καὶ τὰ φιλιὰ στὰ χεῖλη μας ἐγλυκοκελαηδοῦσαν.*

Ἐκεῖ ὅμως, ὅπου ὁ Μενάρδος ὑπῆρξεν ἀληθινὰ ἀνέφικτος, ἦτο ἡ πεζογραφία του. Μία πεζογραφία κομψὴ καὶ πνευματώδης διανθισμένη μ' ἀνέκδοτα καὶ στίχους, μὲ λέξεις πάντοτε διαλεγμένας, ἀλλὰ ποτὲ ἐξεζητημένας, χωρὶς τὴν δυσκαμψίαν καμμιᾶς ὀρθοδοξίας γλωσσικῆς, φυσικῆ, ἀλλ' ὅμως καρπὸς σοφῆς καὶ προσεκτικῆς τῶν λέξεων ἐκλογῆς καὶ τοποθετήσεως—καὶ πρὸ πάντος πυκνὴ καὶ σύντομος, λιτὴ καὶ ρυθμικὴ, χωρὶς τὰ βαρυφορτωμένα στολίδια μιᾶς βυζαντινῆς λογομανίας, χωρὶς ὑπερβολάς, τὰς ὁποίας ἠσθάνετο ὁ Μενάρδος πάντοτε ὡς κάτι ρωμαϊ-

κόν, βάρβαρον, ὄχι ἑλληνικόν (ἀκόμη καὶ ὅπου μεταχειρίζεται τὸ ὑπερ-θετικόν, δὲν τὸ αἰσθάνεσαι ὡς περιττὴν μεγαλοστομίαν), χωρὶς τὰς μεγάλας περιόδους, συγκεκριμένη πάντοτε καὶ κυριολεκτικὴ, προτιμῶσα ἓνα λαμπερὸν παράδειγμα ἀπὸ μίαν ἀφηρημένην καὶ λογίαν διατύπωσιν —μία πεζογραφία λυρική, χωρὶς αἰσθηματολογία, θερμὴ χωρὶς ρητορισμούς, ἐξασφαλίζει εἰς τὸν Μενάρδον ἐκλεκτὴν θέσιν μεταξὺ τῶν πεζογράφων τῆς πατρίδος μας, τὸν ἀναδεικνύει ὡς ἓναν ἀπὸ τοὺς καλυτέρους μας *stylistes*.

Ἄλλὰ καὶ ὡς ρήτωρ ὁ Μενάρδος εἶχεν ἀναδειχθῆ τὰ τελευταῖα χρόνια ὁ καλύτερος τοῦ Πανεπιστημίου μας, ἓνας ἀπὸ τοὺς περισσότερον πολιτισμένους ὁμιλητὰς τοῦ τόπου. Βεβαίως ρήτωρ ὑπὸ τὴν κυρίαν τῆς λέξεως σημασίαν δὲν ἦτο. Ἡ ἰσχνὴ του φωνή, ἀκόμη καὶ ἡ μαλακότης τοῦ χαρακτῆρος του, δὲν ἐπέτρεπαν τὴν ἀνάπτυξιν μιᾶς εὐγλωττίας χειμαρρῶδους, ποὺ παρασύρει τὸν ἀκροατὴν, ποὺ τὸν βιάζει κυριολεκτικῶς νὰ σκέπτεται καὶ τὰ αἰσθάνεται, νὰ ἐνθουσιᾶ καὶ νὰ παθαίνεται, ὅπως ὁ ρήτωρ, ποὺ σβῆνει εἰς ἓνα συσκοτασμὸν πάθους τὰ ἐγὼ τῶν παρισταμένων καὶ τὰ συγχωνεύει εἰς ἓνα καὶ μόνον ἐγὼ, εἰς μίαν καὶ μόνην βούλησιν, τὴν βούλησιν τοῦ ὁμιλοῦντος. Ὅταν ἤκουες τὸν Μενάρδον, τὸ ἐγὼ σου δὲν ἔσβηνεν· ἴσα ἴσα, ἄγρυπνον παρηκολούθει καὶ ἀπέλαυε τὴν ὠραίαν διατύπωσιν, τὴν λιτότητα τῆς ἐκφράσεως, τὴν λεπτότητα τῶν διανοημάτων. Ἡ ὁμιλία του ἐκυλοῦσεν εἰς τὰς ἀκοᾶς τῶν ἀκροατῶν νὰ ἔτσι μαλακὴ καὶ σιγαλὴ, ὅπως ἓνα κελάρυσμα ἡσυχον ρυακίου, ὅπως ἓνας ἀπαλὸς καὶ γλυκύτατος, ἀλλὰ μονόφωνος καὶ μακρινὸς καὶ πάντοτε θρηνητικὸς φλογέρας ἤχος. Γενικῶς ἡ ρητορικὴ του δὲν ἦτο θέλησις ἐκφραζομένη εἰς λόγια καὶ ἰχειρονομίας· εἶχεν ἓνα λυρισμὸν θέλγοντα τοὺς ὀλίγους.

Τὴν ποιητικὴν αὐτὴν ἀτμόσφαιραν, αὐτὸ τὸ δροσερὸν φύσημα τοῦ αἰσθήματος ἀνεπνέαμεν οἱ μαθηταὶ του εἰς τὸ Πανεπιστήμιον καὶ κατὰ τὴν ἔρμηνειαν τῶν κειμένων. Τὴν ἔρμηνειαν ὁ Μενάρδος ἐξήσκει μόνον φροντιστηριακῶς—ἀλλὰ καὶ ἐδῶ ἐβάδιζε τοὺς δρόμους τοὺς ἰδικούς του. Ἡ καθαρῶς ἐπιστημονικὴ πλευρὰ δὲν τὸν ἐνδιέφερε διόλου σχεδόν· οὔτε τῶν χειρογράφων αἱ γραφαί, οὔτε αἱ κριτικαὶ διορθώσεις, οὔτε τὰ πολλαπλᾶ πραγματικὰ καὶ ἱστορικὰ προβλήματα, οὔτε ἀκόμη ἡ γλωσσικὴ ἐμβάθυνσις. Σημασίαν ὅμως ἀπέδιδεν εἰς τὴν αἰσθητικὴν ἀπόλαυσιν τοῦ κειμένου, εἰς τὸ ζήτημα ὄχι τοῦ τί λέγει, ἀλλὰ πῶς τὰ λέγει ὁ ποιητὴς (διότι κατὰ προτίμησιν ποιητὰς ἡρμήνευεν), εἰς τὸν ἐξα-